

Топчий Л. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ДИСКУРСІ М. ДОЧИНЦЯ

Анотація. Категорією оцінки пройнята уся мовна картина світу, вона пронизує всі сфери життя людини, виявляється на різних мовних рівнях. Усебічне дослідження цього феномена зумовило різновекторність її потрактувань. У філософських, логічних і лінгвістичних засадах вивчення цієї категорії охарактеризовано функційно-інтенційним діапазоном, сформульовано термінологічно-категорійну базу для багатоаспектного її вивчення. Філософи розглядали цей феномен як унікальну антропоцентричну форму світосприйняття, яка репрезентує ставлення мовця до об'єкта за ознаками *хороше – погане*. Дослідження в логіці озброїли науку висновком про оцінну шкалу абсолютних оцінок у формі тричленної будови *«добре – нейтрально – погано»* й аксіологічної шкали порівняльних оцінок *«краще – рівноцінно – гірше»*. У мовознавчому аспекті цю категорію розглядають у прагматико-семантичних, функційних і когнітивних вимірах. Про поліаспектність вивчення її свідчать численні лінгвістичні розвідки. Лінгвісти витлумачують оцінку як елемент ідіостилію письменника, як складник конотативного компонента семантики слова, як засіб індивідуалізації та експресивізації мовної картини світу, як текстову категорію тощо. У дослідженнях аналізуються семантико-прагматичні особливості вираження цієї категорії, логічна і модальна природа, взаємозв'язок її з іншими категоріями, мовні засоби експлікації оцінки та ін.

Категорія оцінки репрезентується різнорівневими одиницями мови, що зумовлює її «статус міжрівневої структурно-семантичної категорії». Метою дослідження є визначення арсеналу мовних засобів експлікації оцінки в романі М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу». У нашій розвідці маркери категорії оцінки, *експліцитні* та *імпліцитні*, *позитивні* та *негативні*, репрезентовані одиницями лексико-семантичного та синтаксичного рівнів, через які автор репрезентує власне ставлення до позначуваних подій. У романі засвідчено арсенал лексичних, синтаксичних засобів, які експліцитно чи імпліцитно репрезентують оцінний компонент значення з позначкою «+» або «-». Шкалу значень *імпліцитна оцінка* в мовній тканині твору формують більше стилістичні засоби, інтонація, одиниці синтаксичного рівня: риторичні питання, парцельовані конструкції, порівняльні звороти, парентетичні одиниці. *Експліцитна оцінка* зі знаком «+» або «-» репрезентується як лексичними засобами, так і елементами тропеїчної системи. Виявлені репрезентанти оцінного значення надають тексту виразності, яскравих конотативних нашарувань, експресивної забарвленості і стають однією з характерних ознак ідіостилію письменника.

Ключові слова: категорія оцінки, аксіологічне значення, засоби репрезентації, маркери, тропи, експліцитність, імпліцитність.

Постановка проблеми. Аспекти взаємодії соціуму і мови знайшли своє відображення в дослідженні мовної картини світу, невід'ємною складовою частиною якої є оцінка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Оцінка пронизує всі сфери життя людини, виявляється на різних мовних рівнях, тому її феномен став об'єктом різноаспектних студій не лише лінгвістів (Космеда Т.А., Степаненко М.І., Вольф О.М., Арутюнова Н.Д., Юдін О.В.), а й філософів, психологів, логіків. Античні мислителі розглядали цю категорію як унікальну антропоцентричну форму світосприйняття, яка репрезентує ставлення мовця до об'єкта за аксіологічною шкалою *«хороше – погане»*. Логіки озброїли лінгвістичну науку концепцією триплетної за будовою аксіологічної шкали абсолютних оцінок *«добре – нейтрально – погано»* і порівняльних оцінок *«краще – рівноцінно – гірше»*.

У мовознавчому аспекті цю категорію розглядають у прагматико-семантичних, функційних і когнітивних характеристиках. Онтологічно-когнітивна універсальність цієї категорії зумовлює різновекторність її потрактувань: елемент ідіостилію письменника (Сологуб Н.М., Гак В.Г., Арутюнова Н.Д.), складник конотативного компонента семантики слова (Селіванова О.О., Грищенко А.П., Озерова Н.Г.), засіб індивідуалізації та експресивізації мовної картини світу (Мацько Л.І., Апресян Ю.Д.), текстова категорія, різновид модальності висловлення (Селіванова О.О.) тощо. Із цього приводу Буяр І.С. слушно наголошує, що аксіологічна категорія оцінки значною мірою визначає комунікативну інтенцію мовця і загальний зміст повідомлення, а тому є актуальною і заслуговує на комплексне вивчення [1, с. 145].

Про поліаспектність вивчення даної категорії свідчать численні лінгвістичні розвідки: семантико-прагматичні особливості вираження цієї категорії (Космеда Т.А., Арутюнова Н.Д., Маркелова Т.В.), логічна і модальна її природа (Арутюнова Н.Д., Вольф О.М., Ляпон М.В.), взаємозв'язок експресії, модальності й оцінки (Космеда Т.А., Вольф О.М.), мовні засоби експлікації оцінки (Коваленко Б.О., Падич Н.В., Вендіна Т.І.), культурологічна природа (Пісанова Т.В.) та ін. У наукових студіях категорію оцінки найчастіше аналізують як аксіологічний компонент лексичного значення (Равлюк С.І., Медведєва Н.Є., Мацько Л.І., Новіков В.П.), проте і на синтаксичному рівні здійснюється аналіз аксіологічного наповнення синтаксичних одиниць (Гак В.Г., Шабат-Савка С.Т., Ткач П.Б., Семенюк О.А.). Більшість науковців справедливо визнають, що аксіологічне значення можуть репрезентувати засоби всіх мовних рівнів.

У сучасному мовознавстві активізувалися питання з таких аспектів: категорія оцінки притаманна окремим лексичним

розрядам слів у межах кожної частини мови (Нікітевич В.М.); вплив одиниць мови з аксіологічним значенням на особливості дискурсу (Киричук Л.М., Бондаренко Я.О.); наявність аксіологічного компоненту як обов'язкової умови мовленнєвого акту (Парфьонова С.О., Паничева П.М., Космеда Т.А.); оцінка як важливий складник специфічної форми трансляції змістової інформації; взаємопов'язаність у категорії оцінки об'єктивних і суб'єктивних; співвіднесеність у складі категорії оцінки компонентів раціонального і емоційного; аналіз породження оцінних значень на рівні граматики тощо. Отже, як переконливо зауважує М. Степаненко, оцінка є прагматико-семантичною категорією, експлікованою різномірними аксіологічно маркованими мовними одиницями, які репрезентують цінність об'єкта для мовця, його позитивне чи негативне ставлення до повідомлюваного [2, с. 38].

Оскільки оцінка базується на певних світоглядних нормах, на схильності людини щось схвалювати чи засуджувати, носії будь-якої мови у своєму ставленні до навколишнього світу виявляють оцінність вербальними засобами. Проте, крім мовного значення, компоненти цього багатомірного явища передають ще й позамовний національно-культурний зміст. Як слушно зауважує О.С. Пастушенко, аксіологічний аналіз мовних одиниць виходить із розуміння того, чи стосується певний об'єкт або явище безпосередньо людини, особливостей її світобачення і світосприйняття. Прагнення до позитивних емоцій і уникання негативних відчуттів, на думку автора, відтворює поділ реальності, що є універсальним, на два абсолютно протилежні полюси – добро і зло [3, с. 57].

Ураховуючи поліфункціональність категорії оцінки, її екстралінгвальний характер і прагматичний потенціал, услід за М. Степаненко констатуємо: в різних дискурсах оцінка демонструє різну поведінку, має визначений набір прагматично релевантних засобів експлікації, залежить від комунікативної мети автора, від його специфіки, його інтенцій, від змістового наповнення дискурсивного середовища [2, с. 39].

Формування мети статті. Питання аналізу й прагматично релевантної характеристики засобів оцінного значення було об'єктом інтересу багатьох дослідників, проте наукових розвідок щодо аналізу мовних експлікаторів із аксіологічним значенням у мовотворчості М. Дочинця до цього часу ще не існує. З урахуванням актуальності зазначеної проблематики предметом нашої розвідки стали мовні репрезентанти оцінки в художній прозі письменника. Ураховуючи обсяг статті, ми обмежилися лише романом-притчею, романом-сповіддю «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Метою дослідження є визначення арсеналу мовних засобів репрезентації аксіологічного значення у творі автора, які допомагають глибше зрозуміти авторські інтенції, концепції персонажу, карпатського самітника і царства Природи. Мета зумовлена розв'язанням таких завдань: коротко узагальнити наукові розвідки із цієї теми, проаналізувати перелік мовних засобів із оцінним значенням, виокремити найбільш типові для ідіостилю автора марковані мовні одиниці – реалізатори оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному мовознавстві представлено різноманітні класифікації і типи мовних оцінок, що свідчить про відсутність уніфікованості у цьому питанні. Так, традиційною є класифікаційна пара, представлена в теорії Ш. Баллі, згідно з якою оцінка диференціюється на *об'єктивну*, «диктум», і *суб'єктивну*, «модус». В осно-

ві наступної пари – аксіологічний предикат «добре» / «погано», на підставі якого виділяються *абсолютні* («хороший» / «поганий») і *порівняльні* («кращий» / «гірший») оцінки. Виділяються *загальнооцінні* і *частковооцінні* типи оцінок, де *загальнооцінні* в мові репрезентуються поняттями «хороший» і «поганий». *Частковооцінні* значення конкретизують лише один з аспектів об'єкта. Так, наприклад, Н.Д. Арутюнова пропонує виділяти такі групи класифікації *частковооцінних* значень: сенсорні (сенсорно-смакові і психологічні), сублімовані (естетичні і етичні) і раціоналістичні (утилітарні, нормативні і теологічні) [4, с. 75–77]. За експлікацією оцінного компонента – *емоційно-оцінні* та *ідеологічно-оцінні*; за характером співвіднесеності і первинності у складі категорії оцінки емоційного і раціонального компонентів виокремлюються *раціональні* та *емоційні*. За способом вираження мовні оцінки диференціюють на *експліцитні* (наявність аксіологічно маркованих слів із позитивною чи негативною характеристикою, тобто лексики з оцінною семантикою) та *імпліцитні* оцінки (оцінні слова відсутні, а саме аксіологічне значення репрезентується на рівні комунікативної одиниці з непрозорою семантикою висловлення за допомогою інтонації, риторичних питань, речень питальної та спонукальної модальності, стилістичних засобів, іронії тощо). За оцінною шкалою, де людина має визначити «норму», відносно якої буде характеризуватися предмет, ще з античних часів виокремлювалися *позитивні*, *нейтральні* і *негативні* оцінки. «Норма», як зазначає Є.М. Вольф, співвідноситься з тією частиною шкали оцінок, на якій перебуває стереотипне уявлення про даний об'єкт з відповідною ознакою [5, с. 54], а саме розташування слова на оцінній шкалі, пов'язане з аксіологічним принципом. Також дослідники виділяють *логічний* (епістемічну, деонтичну) і *кількісний* (міра, обсяг предмета, ознаки) типи оцінок.

Характерною особливістю цієї універсальної категорії є те, що вона репрезентується різномірними одиницями мови з оцінним компонентом, що і зумовлює їй «статус міжрівневої структурно-семантичної категорії» [6, с. 306]. Зазначимо, що в нашій розвідці маркери текстової категорії оцінки, *експліцитні* та *імпліцитні*, *позитивні* та *негативні*, репрезентовані одиницями лексики-семантичного та синтаксичного рівнів. У романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу» автор репрезентує власне ставлення до позначуваних подій і, відповідно, до письменницької манери, вподобань, послуговується різноманітними експресивними засобами мови. Так, у досліджуваному дискурсивному середовищі, де об'єктом виступають Людина, жива і нежива Природа в усьому її різноманітті, в межах однієї одиниці мови можуть збігатися емоційність, експресивність та оцінність.

Традиційно автором використовується аксіологічна шкала «добре – нейтрально – погано», на якій оцінка «добре» дорівнюється нормі, що свідчить, на думку Н.Д. Арутюнової, про «базисне положення в словнику позитивних оцінок» [7, с. 66]. У досліджуваному романі засвідчуємо достатній арсенал мовних засобів, лексичних, синтаксичних, які експліцитно чи імпліцитно репрезентують оцінний компонент значення з позначкою «+» або «-»: *золоте стило хисту* (с. 3); *віці ряди слів* (4); *солодке дівтвство* (с. 8); *зав'язтий волоцюга* (с. 227); *плакало чорними сльозами* (с. 152); *жорна безбарвного часу, немилосердні жорна* (с. 204).

Шкалу значень *імпліцитна оцінка* в мовній тканині твору формують більше стилістичні засоби, інтонація, одиниці син-

таксичного рівня. Так, з аксіологічного погляду синтаксичні конструкції, виконуючи стилістичну і прагматичну функції, створюючи оцінний ефект, відзначаються значно більшою виразністю та варіативністю. Автор послуговується типовими для своїх уподобань синтаксичними експлікаторами з аксіологічним компонентом значення, як-от: а) риторичні питання: *Кому повім печаль мою? Сим безгомінним горам, що віки слухають і мовчать? Сим деревам, що листом говорять своє і нікого не слухають? Сим птицям, котрі теж не знають, що таке печаль?* (с. 162); б) парцельовані конструкції: *І нікуди й ніколи ми звідси не рушимо. Бо лежимо тут не кістками, а серцем. Бо ліпше своє лико, ніж чужий ремінь* (с. 8); в) парентетичні одиниці: *І хтозна, скільки б я ще гнив по задвірках зон, якби не геолог Кадочніков. (Якось так повелося, що на життєвих вибоїнах, як стовпи верстові, стрічалися мені славні люди, і я ліпився до них, і вони ліпилися до мене. Так і долалася путь)* (с. 229); г) порівняльні звороти: *Бо добра думка, як смерекова смола, може затверднути коштовним каменем* (с. 272); ... *діти, як хмара пороші, кинулися мені навстріч* (с. 163) тощо.

Експліцитна оцінка зі знаком «+» або «-» репрезентується найчастіше лексичними засобами – лексемами із частковооцінним або загальнооцінним значеннями. Загальнооцінні лексеми характеризуються меншою виразністю, більшою узагальненістю: *свободу волі і радість ширяння духу* (с. 5); *душа в тебе світла* (с. 9); *нестерпна праця* (с. 216); *нутряна радість; труд на землі – то любов зрима* (с. 188). Частковооцінні експлікатори оцінки характеризують описуваний об'єкт позитивно або негативно в окремому, більш вузькому аспекті. Пор.: *крихти любомудрія* (с. 188); *солодковоїно пахли* (с. 203); *обливала ясним світлом люблячих очей* (с. 204) або *дошкульна студінь і недоїдання* (с. 226); *стіна плачу* (с. 204); *сліпа бомба* (с. 189).

З-поміж лексичних репрезентантів оцінного компоненту в мові твору М. Дочинця регулярно залучаються лексико-стилістичні елементи традиційної основи тропеїчної системи. Так, найбільшу продуктивність серед інших демонструє персоніфікована метафора з оцінкою зі знаком «+», яка вже сприймається не як троп, а як «певна ментальна модель, за допомогою якої відбувається осягнення дійсності» [8, с. 149]. Пор.:... *флора вже придумала собі найхитріші механізми, аби вижити...* (с. 135); *дим від нього мав облизувати стіни* (с. 183); *модрини одягали смарагдові сарафани...* (с. 217), *ночами хаща стогне, харчить* (с. 152), *життя горбато стелиться* (с. 161).

Оригінальним експлікатором оцінки в досліджуваному тексті виступає і такий продуктивний троп, як перифраза. Цей описовий зворот влучно вирізняє специфічні особливості об'єкта: *птиці – невтомні діти неба; гриб – тверда роса землі* тощо. Високий ступінь продуктивності в романі демонструють індивідуально-авторські перифрази: *жовта лисичка – застигли вогненні язички лісу; лебеді – пестунчики Аполлона; мухомор – красний король лісових галяв; кульбаба – крихтний близнюк сонця* тощо. Здатність до оцінної функції засвідчують і перифрази – власні назви, своєрідні мовні символи, забарвлені особливими естетичними асоціаціями та виразним конотативним потенціалом. Пор.: *острів Крит – острів Зевса; Греція – вільна Еллада; сузір'я Діви – Дівка з ведрами; Одісей – завзятий волоцюга*. Їх використання, можливо, пов'язане із авторською настановою – активізувати у читача енциклопедичну інформацію про відомі факти, події, створити в нього

певні естетичні й асоціативні ряди. Вважаємо, що регулярно використання названих тропів, які створюють яскраві, унікальні образи, вмотивовано письменницькою манерою автора, його вподобаннями, і це засвідчує певну цінність для нього описуваних об'єктів, висвітлює різновекторний діапазон його інтенцій.

Висновки і пропозиції. Лексичні і синтаксичні репрезентанти оцінного значення в романі-сповіді М. Дочинця надають тексту виразності, яскравих конотативних нашарувань, експресивної забарвленості і, як засвідчує матеріал, є промовистими деталями твору. Автор майстерно володіє цим арсеналом, який органічно доповнюється елементами тропеїчної системи. Регулярність використання типових маркерів із оцінним значенням дає підстави стверджувати, що вони стають однією з характерних ознак ідіостилію письменника.

Перспектива подальшого дослідження феномена оцінки потребує різноаспектного вивчення і вбачається у проблемі виявлення природи її виникнення, в інвентаризації як засобів-реалізаторів оцінки на всіх ярусах мови, так і певних маркерів у текстах різних функціональних стилів, у дослідженні семантико-прагматичних особливостей і специфіки вияву цієї універсальної категорії на рівні різних дискурсів тощо.

Література:

1. Буйар І.С. Лінгвістична категорія оцінки: оцінювання досягнутого у вітчизняній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. Острог, 2009. Вип. 11. С. 145–149.
2. Степаненко М. Суб'єктивна та об'єктивна оцінка в українському щоденниковому дискурсі: монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 268 с.
3. Пастушенко О.С. Соціальний компонент в аксіологічній оцінці новогорьцьких абстрактних іменників. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб.наук. пр. Київ, 2005. Випуск 18. Книга 2. 308 с.
4. Арутюнова Н.Д. Типи мовних значень. Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 338 с.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва : Наука, 2002. 280 с.
6. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
7. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1998. 896 с.
8. Лященко О.А. Прагматичний потенціал метафори в газетному дискурсі. *Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія*. Одеса, 2014. № 10. Т. 1. С. 148–150.

Topchy L. Means of representation of axiological meaning in the discourse of M. Dochynets

Summary. The rating category intergrates in all the language picture of the world, it permeates all spheres of human life. A comprehensive study of this phenomenon has led to a versatility of its interpretation. In the philosophical, logical and linguistic bases, the study of this category describes the functional-intentional range, formulates the terminological-categorical basis for its multidimensional study. Philosophers considered this phenomenon as a unique anthropocentric form of world perception, which represents attitude of the speaker to the object on the basis of good – bad. The research analyzes the semantic-pragmatic features of the expression of this category, logical and modal nature, its interconnection with other categories, language means of explication.

The rating category is represented by multi-level language units, which causes it “the status of inter-level structural-semantic category”. The purpose of the study is to determine the arsenal of linguistic means of explication of rating in the novel by M. Dochynets “Vychnyk. Confession on the Cross of Spirit”. In our exploration, the markers of category of rating, explicit and implicit, positive and negative, representing units of lexical-semantic and syntactic levels, through which the author represents his own attitude to the events. The novel shows an arsenal of lexical, syntactic means that explicitly or implicitly represent the value compo-

nent with a “+” or “-“ value. The scale meanings of implications estimates in the language fabric of the work form more stylistic means, intonation, units of the syntactic level: rhetorical questions, parcel constructs, comparative revolutions, parenthetic units. Consequently, the representatives of the estimated value give expressiveness, bright connotative layers, expressive color to the text and become one of the characteristic features of the the writer’s idiosyncrasy.

Key words: rating category, axiological scale, means of representation, explicitness, implicitness.